

УДК 37.037

В. Й. Кульчицький,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського)

ПРОБЛЕМА РІДНОМОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В СТРУКТУРІ ДУХОВНО-ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто проблему формування рідномовної компетенції особистості в структурі утвердження мовної свідомості; висвітлюються особливості становлення національно-мовної особистості в процесі мовного розвитку та виховання; зосереджено увагу на засобах народної педагогіки в процесі виховання рідномовної компетенції; окреслюються мета і зміст мовного виховання в процесі формування рідномовної компетенції молоді.

Розвиток демократичної держави та становлення громадянського суспільства в Україні вимагають вагомих змін у навчально-виховному процесі. Сьогодні українська освіта переживає складні та відповідальні часи, пов'язані з інтеграцією у світовий та європейський освітній простір. Така трансформація супроводжується суттєвим оновленням педагогічної теорії й практики, відбувається зміна освітньої парадигми, пропонується новий зміст, підходи, педагогічний менталітет, удосконалюються форми й методи навчання.

Останніми роками було введено Державні стандарти освіти, нові навчальні програми, переглянуто концепції викладання значної кількості предметів, розроблено нові підручники та посібники. Запроваджений разом з відбудовою національної освіти курс на її гуманізацію й гуманітаризацію значно підвищує роль суспільних дисциплін й обумовлює необхідність якісного оновлення їхнього змісту й методів навчання. Сучасному суспільству потрібні свідомі, компетентні, поінформовані громадяни, які прагнуть блага нашої країни, спроможні приймати самостійні рішення і нести відповідальність за власні вчинки. Саме сьогодні, в умовах економічних та суспільно-політичних перетворень, зміцнення української державності необхідно засобами навчальних дисциплін формувати свідоме, конструктивно-критичне ставлення до суспільних процесів та явищ, які відбуваються, мотивацію та компетентність щодо майбутньої активної участі у громадському житті.

В умовах становлення в Україні громадянського суспільства, правової соціальної демократичної держави, вивчення дисциплін суспільно-гуманітарного циклу є досить важливим чинником у формуванні в молодого покоління суспільно значущих компетенцій. Однією із найважливіших є саме рідномовна компетенція, оскільки вона проявляється у всіх життєвих сферах. Від ступеня їх сформованості залежить здатність людини адекватно орієнтуватися та поводитися в різних соціальних ситуаціях тому **метою нашої статті** є висвітлення проблеми рідномовної компетенції у структурі мовного виховання особистості.

"Національно-мовна особистість" – це, передусім, національно свідомою особистість, тобто носій національної свідомості, рідної мови, культури, людина, яка володіє сукупністю знань, уявлень з мови та вміє творчо використовувати їх у різних видах мовленнєвої діяльності.

Людина є єдиною істотою на Землі, якій притаманна самосвідомість, духовне життя. Джерело самосвідомості коріниться в особливостях людського буття у світі. Вона здійснює свій зв'язок зі світом у трьох формах – духовній, пізнавальній і практичній. Вона не просто пристосовується до навколишнього середовища, але й активно перетворює, освоює світ і опановує його закони. Таке активне опанування світом як об'єктом відбувається в формі практичної і теоретичної, пізнавальної діяльності, засобом і вищою формою якої є мислення. Пізнавальна діяльність, і зокрема мислення, спрямовані на нейтральне, суто об'єктивне зображення світу і людини. Проте людська духовна активність не обмежується лише спрямованістю на об'єкт, на реальність "поза себе". Є й інша форма ідеальної діяльності, спрямована саме на перебудову людської душі. Це – духовно-практична діяльність, ціннісна форма самосвідомості.

Самосвідомість є виявом усвідомлення своїх вчинків, їх наслідків; вона нерозривно пов'язана з совістю, з відповідальністю людини за свої стосунки зі світом природи і світом людей. Самосвідомість містить в собі прояв суб'єктивного відношення людини до дійсності як до світу свого життя, його оцінку, усвідомлення свого знання і себе. Результатом і метою духовно-практичного, ціннісного відношення до світу є осягнення сенсу існуючого, міри відповідності світу та його проявів людським інтересам та потребам, сенсу власного життя. Якщо мислення, пізнавальна діяльність потребує здебільшого тільки ясного вираження знання, дотримання логічних схем оперування ними, то духовне ставлення до світу і його усвідомлення вимагає особистих зусиль, власних роздумів і переживання істини.

Суспільний досвід особистості акумулюється не лише у формах спілкування, в суспільних відносинах, не лише у засобах і знаряддях праці, але також у мові. Мова виступає зовнішньою оболонкою думки, засобом пізнання, спілкування, збереження і передачі суспільного досвіду та

© Кульчицький В. Й., 2011

інформації. Незважаючи на те, що не всі елементи духовного життя можуть мати мовний вираз (наприклад, потреби, емоції, переживання, підсвідомі явища), самосвідомість як продукт суспільного життя нерозривно пов'язана з мовою, опосередкована нею.

Мовною є особистість, виражена у мові (текстах) і через мову, особистість, реконструйована в основних своїх рисах на базі мовних засобів; вона трактується як частина місткого і багатогранного розуміння особистості. Розгляд мовної особистості взагалі, незалежно від національної специфіки її мови, неминуче залишається схематичним. Мовна особистість трактується, насамперед, як глибоко національний феномен. Обговорюючи зміст поняття етносу й етнічної самосвідомості (які з позицій самої особистості, зсередини, тобто у відображеному вигляді, і становлять основу національного почуття), етнологи враховують декілька основних ознак: спільність походження, спільність історичних доль, спільність культурних цінностей і традицій, спільність мови, емоційних і символічних зв'язків, спільність території [1: 40]. Поняття "мовна особистість" і "національний характер" не тотожні, але глибинна аналогія між ними існує. Вона полягає в тому, що носієм національного в обох випадках виступає відносно стійка в часі, тобто інваріантна в масштабі самої особистості, частина в її структурі, яка є продуктом тривалого історичного розвитку і об'єктом міжпоколінної передачі досвіду.

Поняття мовної свідомості зустрічається у роботах І. Бодуена де Куртене ("мовні уявлення", "чуття мови народом"), Л. Щерби ("лінгвістичний інстинкт", "мовне чуття"). Про "чуття мови" писали М. Шумило, І. Синиця, Р. Дуб, В. Поліщук, Т. Панько, про "чутливість до слова" – В. Сухомлинський, про "мовну чутливість" – В. Русанівський і багато інших українців минулого і сучасного.

Мовна свідомість у філософсько-педагогічному осмисленні постає як одна з форм суспільної свідомості, яка має свій, особливий об'єкт відображення – мову, що виконує особливу соціальну функцію – обслуговування потреб мовної діяльності. Як і будь-яка інша форма суспільної свідомості, мовна свідомість має два рівні: теоретично систематизований, який включає лінгвістичні теорії, ідеологічні елементи, і теоретично не систематизований, куди відносяться буденні погляди, елементи соціальної психології. Межа між усвідомленим і неусвідомленим індивідуальна і ситуативно зумовлена. Мовна самосвідомість – це усвідомлення своєї чи чужої мовної поведінки, частина культурної самосвідомості. У певний історичний час рідна мова стає символом національної самосвідомості.

Лінгвістичні, педагогічні, культурно-освітні аспекти культури мови синтезуються в понятті "мовне виховання особистості". Саме мовне виховання відіграє велику роль у громадському самоутвердженні й самовизначенні кожного індивіда. У слові акумулюються відносини між людьми, слово забезпечує не лише прагматичні дії, а й служить духовним потребам особистості. Завдяки знанню мови усвідомлюється зв'язок з традиціями свого народу, глибшає розуміння історії рідного краю, розкривається зміст духовної культури соціуму. У найбільш загальному вигляді передумови формування мовної здатності як однієї з вищих психічних функцій людини задаються її діяльністю, якою вона оволодіває в ході своєї соціалізації. Роль діяльності превалює, тому що тільки в її структурі розгортається мовне спілкування, виникає потреба у різних поняттях й узагальненнях. Звичайно, "чуття мови" передбачає наявність природних, вроджених здібностей, але процес засвоєння й удосконалення рідної мови – для особистості фундаментальний. Мова – творчий орган мислення, "засіб не виражати готову думку, а створювати її ... вона не відображення світогляду, який вже склався, а діяльність, що його складає" [2: 5].

Мовне виховання – це шліфування, розвиток думки, почуттів, виховання естетичної сприйнятливості до цінностей світової культури й осмислення серед них місця культури свого народу. Розуміючи рідну мову як засіб розвитку інтелекту, В. Сімович підкреслює: "Для дитини є та мова, якою вона думає, підставою, що на ній виростають нові й нові враження, в ній вона сприймає кожну незначну для неї думку, залучаючи до тої мовної будови, хоча вона й невелика, нові й нові прибудови ..." [3: 18]. Природно, що виховання мовної особистості не може обійтися без опори на національну мову, на мовні знаки національної культури. Тільки той, хто засвоює мовну культуру в усій її сукупності й багатогранності, здатен стати творцем мовних цінностей. Це відбувається тоді, коли у мовному вихованні закладено можливості активного використання всіх мовних стилів – від розмовно-побутового до офіційно-ділового та наукового.

Метою і змістом мовного виховання є вироблення такого ставлення до мови, яке збігається з сучасним науковим знанням про мову. З досвіду відомо, як часто погляди рядових носіїв мови на деякі принципи мовні питання різняться з поглядами лінгвістів, орієнтованими на результати сучасного наукового пізнання. Згадаємо, для прикладу, негативне ставлення до варіантних засобів у кодифікації, пуристичні погляди на запозичення слів і їх функціонування у мові. Мовнокультурна освіченість означає вироблення у кожній особистості постійної потреби удосконалення власної літературної мови. Мовне виховання не обмежується межами шкільної чи вузівської освіти, а триває доти, доки є чинною мовна діяльність людини, тобто все її свідоме життя. Рівень мовної культури індивідуума залежить від його обізнаності з національним мистецтвом, з історією культури народу, історією його мови, з народознавством. Українознавство виокремлює в мовній освіті світоглядний принцип, формування національно-мовної картини світу. Тільки глибоке розуміння внутрішніх законів розвитку психології

народу-носія мови забезпечує участь мовця у безперервному процесі удосконалення мови. Вирішальна роль у цьому процесі належить мовній свідомості носіїв мови. Говорячи так, ми ніскільки не применшуємо роль активної позиції в нормалізаторській роботі лінгвістів, але, при всій важливості і потребності останньої, її не можна порівнювати з роллю мовної свідомості основної маси носіїв. Врешті боротьба за стійкість літературної норми, яка ведеться спеціалістами з культури мови, будеться, передусім, на апеляції до мовної свідомості, у той час, як сама норма формується як ядро, як згорнуте вираження загальнонаціонального мовного типу. Але і норма, що враховує як системний, так і еволюційний аспекти мови, неможлива без третьої координати – особистісної, тобто мовної свідомості. "Очевидною умовою можливості культури мови, – на думку російського мовознавця Г. Винокура, – є, по-перше, висока лінгвістична свідомість мовців, а, по-друге, тісно пов'язана з цим любов до мови ... Самі собою лінгвістичні знання не можуть виховати лінгвістичний смак ..., якщо вони не випереджаються культурністю мовця" [4: 57].

Побутує думка, що найвідповідальніша роль у мовному вихованні дитини належить школі, педагогам, і лише інколи згадується про значення сім'ї у формуванні мовної особистості. Але саме родина – та клітина, з якої починається плекання душі дитини, становлення її духовності. Материнська школа, в якій ще з пелюшок дитина прилучається до рідної мови, формує підвалини мовної особистості і мовно-національної свідомості. І. Огієнко у "Науці про рідномовні обов'язки" дав таку настанову батькам: "Виховуйте своїх дітей тільки рідною мовою, бо тільки вона дасть їм найбільше духових цінностей" [5: 4-5]. На його думку, "жінка завжди чутливіша до рідної мови, а тому й сильніше впливає на мовне виховання дітей" [5: 4-5]. І справді, лагідна мамина колискова прищеплює маленькій істоті людське, високе начало, бо у колисанках – світ добра, краси і справедливості, який кожен народ прагне викохати в юних душах. Материнське слово у ранньому віці є джерелом наслідування інтонаційного багатства рідної мови, її мелодійності і краси. Ненька відкриває дитині чарівність народних забавлянок, пісеньок, лічилок, загадок, примовлянок, ігор, казок [5: 4-5]. Через фольклор відбувається органічне опанування рідної мови. Фольклорні джерела, зрештою, готують дитину до розуміння художньої літератури, виховують у ній культуру сприйняття поетичних творів. Батьки вводять юну особистість у світ художньої літератури, і бажано, звичайно, щоб малюк виростав на кращих зразках прози і поезії для дітей, таких, як вірші Олени Пчілки, Марійки Підгірянки, Олександра Олеся, Ліни Костенко та інших представників українського письменства. Зразок материнської школи дала українству Олена Пчілка – мати Лесі Українки. Письменниця не раз наголошувала: "Діти – се наш дорогий скарб, се наша надія, се – молода Україна". Незадоволена тодішньою системою виховання та навчання, вона шукала свої шляхи у загальнокультурній освіті власних дітей. У родинній школі Косачів бачимо початки свідомого ставлення до слова. Подружжя дало своїм дітям різнобічні знання: вони вивчали багато мов, світову історію, музику, малювання, заохочувались до літературної творчості. Саме матері завдячує Леся Українка розвитку свого поетичного таланту, називає її найкращою, найрозумнішою жінкою світового рівня. У материнській (родинній) школі мовне виховання поєднується з народною етикою, мораллю, правилами поведінки, супроводжується звичаями, відтворенням народної культури, традицій, засвоєнням мовного етикету. Пробуджуючи в юному серці пам'ять роду свого, прищеплюючи любов до народної пісні, гордість за національні надбання, тим самим виховуємо і смак до своєї мови, прагнення захистити її від занепаду.

Варто зазначити, що мовний (розумовий) розвиток дитини, передусім, залежить від мовної діяльності батьків, від рівня їх мовної культури. Зразки літературної норми чи мовні покручі засвоює дитина день у день. Побутовий суржик, мішанина української і російської мов нівелює юну особистість, завдає непоправної шкоди формуванню її національно-мовної свідомості.

Мовна особистість формується на основі рідної мови, а розвивається, розширює свої мовно-культурні обрії шляхом засвоєння інших мов. Тільки різностильова, функціонально багата мова-основа може надійно забезпечити засвоєння другої мови. Дбаючи про мовне виховання дитини, деякі сучасні батьки надмірно захоплюються навчанням іноземних мов у ранньому віці або ж, вважаючи рідну українську мову "непрестижною", віддають дітей у російські садочки і школи, але "Рідна школа – то найсильніше джерело вивчення й консервації своєї рідної мови взагалі, а літературної зокрема. Цілий народ мусить пильно дбати, щоб усі його школи були тільки рідномовні, бо тільки вони виховують свідому націю ... Народ, позбавлений рідних шкіл, позбавляється тим найсильнішого двигуна свого духового розвитку й засуджується на культурне й національне каліцтво" [6: 18].

У сучасній загальноосвітній школі мають стверджуватися основи володіння українською мовою. Незалежно від мови викладання в школі (української, російської, польської, угорської та ін.) тут повинен забезпечуватися такий рівень оволодіння державною мовою, який давав би змогу випускникові користуватися цією мовою на рівні її літературних стандартів, літературних норм у всіх ситуаціях суспільної та виробничої діяльності. Недостатність мовних знань і навичок гальмує інтелектуальне, трудове і моральне удосконалення особистості.

Тому новизна "Навчально-виховної концепції вивчення української (державної) мови", запропонованої С. Єрмоленко і Л. Мацько, полягає в переорієнтації змісту неперервної освіти

(дисципліна "Українська мова") на комунікативно-прагматичну мету. "Учні мають засвоїти не тільки суму лінгвістичних понять і граматичних, правописних правил, не тільки вміти розпізнавати лінгвістичні явища й репродукувати мовні одиниці у відповідних аналогічних контекстах: вони повинні вільно володіти усною і писемною мовою, користуватися нею в різних суспільних ситуаціях, вміти створювати тексти літературною мовою" [7: 26].

Формування рідномовної компетенції молоді залежить від культури мови всіх без винятку педагогів. Мова кожного педагога повинна бути бездоганно правильною, образною, чіткою. Мовне виховання – це культура мови на уроках, єдиний мовний режим у школі, в усіх її ланках і підрозділах. Питання мовної компетентності культури необхідно періодично обговорювати на педрадах, методичних об'єднаннях. "У школі повинна бути, передусім, висока мовна культура, повинна панувати атмосфера великої чутливості до слова: сказане чи написане неправильно має звучати не тільки для вчителя, але й для школяра таким же дисонансом, як фальшива нота для людини, яка володіє високим музичним слухом. Варто порадити вчителів початкових класів: виховуйте в дітей чутливість до емоційного забарвлення слова. Добивайтесь, щоб слово звучало для учня, як музика!" [8: 67].

Таким чином, усвідомлення мови як безцінного скарбу народу, нації є одним із найвагоміших моментів розвиненої національної свідомості та самосвідомості молодого людини. Важливим є переконання особистості в тому, що мова будь-яких етносів, націй – незалежно від чисельності її носіїв – є однією з найкоштовніших вартостей людства як цивілізованої спільноти. Байдуже, тим паче зневажливе ставлення до мови чисельно навіть найменших етносів, націй має кваліфікуватися завжди однозначно: як прояв невігластва, соціальної некомпетентності, антигуманності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Караулов Ю. Русский язык и языковая личность / Ю. Караулов. – М. : ЛКИ, УРСС, 1987. – 82 с.
2. Мельничайко В. Мовний розвиток особистості : завдання і засоби / В. Мельничайко // Мовна освіта в контексті завдань української середньої і вищої школи : [матеріали науково-практичної конференції]. – Тернопіль, 1995. – С. 3–11.
3. Семенов О. Мовне родинознавство / О. Семенов. – Київ – Глухів : [б. в.], 2003. – 127 с.
4. Крысин Л. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка / Л. Крысин. – М., 1989. – 184 с.
5. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – Слово. – № 13. – 1991. – С. 4–5.
6. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К. : Заповіт, 1992. – 276 с.
7. Єрмоленко С. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови / С. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 214 с.
8. Сухомлинський В. Сто порад учителям / В. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1988. – 254 с.
9. Чабан Л. Мистецтво виховання громадянина / Л. Чабан. – Донецьк : Видавництво "Укр НТЕК", 2002. – 32 с.
10. Ковалевська Т. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2001. – 344 с.
11. Фуллан М. Сили змін (вимірювання глибини освітніх реформ) / М. Фуллан ; [переклад з англійської]. – Л. : Літопис, 2000. – 71 с.
12. Формування активної життєвої позиції молодого громадянина України : наук.-допом. бібліогр. показник / [упоряд. Л. Пономаренко, Л. Ніколюк, Г. Черняєва та ін. ; наук ред. П. Рогова]. – К. : КНЕУ, 2002. – 141 с.

Матеріал надійшов до редакції 06.06. 2011 р.

Кульчицкий В. И. Проблема родноязычной компетенции в структуре духовно-практической деятельности личности.

В статье рассмотрена проблема формирования родноязычной компетенции личности в структуре утверждения языкового сознания; рассматриваются особенности становления национально-языковой личности в процессе языкового развития и воспитания; сконцентрировано внимание на средствах народной педагогики в процессе воспитания родноязычной компетенции; очерчиваются цель и содержание языкового воспитания в процессе формирования родноязычной компетенции молодежи.

Kulchytskyi V. Y. The Problem of Native Lingual Competence in the Structure of the Personality's Mental Practical Activity.

The article considers the problem of the native lingual competence formation in the structure of the linguistic consciousness confirmation; envisages the peculiarities of the national lingual personality formation in the process of the lingual development and education. The education is drawn onto the devices of the folk pedagogy in the process of the native lingual competence upbringing. The aim and the purpose of the lingual education in the process of the youth native lingual competence are described.